

TÁRSADALMI BIZALOM ÉS SZOLIDARITÁS

Számunk tanulmányai a bizalom jelenségét járják körül. A Valóság rovat e témához készült interjújában a társadalomban megjelenő szolidaritásról és bizalomról beszélgettünk. Beszélgetőtársunk Utasi Ágnes szociológus, professzor, az MTA doktora, aki számos kutatásában vizsgálta a társadalmi rétegződés, az életstílusok, a társas kapcsolatok, közösségek és az életminőség kérdéskörét, melyek kapcsán mélyrehatóan elemezte a magyar társadalom bizalom- és szolidaritáshálóját is. Beszélgetésünkben kitérünk a mikro- és makrotársadalmi bizalom történeti alakulására, a jelenlegi magyar helyzetre, a bizalmi egyenlőtlenség vetületeire és alakulására, valamint a társadalmi bizalmat és szolidaritást leginkább meghatározó tényezőkre.

Beszélgetés Utasi Ágnes szociológussal

Educatio (a továbbiakban E): Először is kezdjük azzal, hogy a bizalom kapcsán milyen kutatásokat végeztél az eddigi munkásságod során?

Utasi Ágnes (a továbbiakban UÁ): Az első nagyobb kutatásomban a kulturális rétegegyenlőtlenségeket, az életstílusokat vizsgáltam. Ez a kutatás a '80-as években bizonyította, hogy noha viszonylag kicsi volt a vagyoni, jövedelmi egyenlőtlenség, más dimenziókban azért ugyanúgy léteztek a rétegek közötti egyenlőtlenségek. Akkor is létezett a társadalomnak az a rétege, amelyik jómódban élt, amelyik másokhoz képest nagy lehetőségekkel rendelkezett, és amelyik – mivel forrásereősnek érezte magát – jobban is bízott másokban és önmagában. Másrészt ott voltak a lemaradók, forráshiányosak, szükségét szenvedők. Ők többnyire csak a hozzájuk hasonlókkal összefogva, azok segítségével bízhattak. A különböző rétegek tagjai akkor is jobbra rétegenként elkülönültek, rétegen, körön belül barátkoztak, hasonlóképpen szervezték életüket, hasonló preferenciák jellemezték fogyasztásukat és életaktivitásaikat. Ez a kutatás jelentős tapasztalatot jelentett számomra. Meggyőződött az egyenlőtlenségek létrejöttéről, működéséről, állandó újratermelődéséről, többdimenziós jellegéről. Arról, hogy egyenlőtlenség mindig lesz, megszüntetni nem lehet, de a szélsőséges egyenlőtlenségeket segítségnyújtással, szolidaritással szükséges folyamatosan csökkenteni.

Később az *emberi kapcsolatok és az életminőség* vizsgálataiban a kutatások fókuszába került a kapcsolatok különbözősége és a bizalom kérdése. Világossá vált számomra, hogy a mikrotársadalomban leginkább azok körében épül az a virtuális kötőelem, amit bizalomnak nevezhetünk, akik jól ismerik egymást, elsődlegesen azok között, akik a nukleáris közösség, a családi közösség tagjai. Azt is tapasztaltuk, hogy az embereket körülvevő

erős kapcsolatok köre, a bizalmi kör az életfeltételek változásával, a városiasodással egyre zsugorodott, egyre kisebb lett. Erre a változásra a teoretikus választ Fukuyama adta meg számomra, aki válaszolt arra az önmaga által feltett kérdésre, hogy mi is történt velünk, mi idézte elő a modern társadalmak közösségeiben a „nagy szétbomlást”? Szerinte a fejlett civilizáció országaiban megszűnt vagy legalábbis csökkent a bizalom, növekedett a bűnözés, meggyengült a család, és a gazdagodás ellenére a másik póluson növekedett a szegénység.

A rendszerváltás után Magyarországon is hasonló tendenciák játszódtak le a szemünk előtt. Ezeket a tendenciákat próbáltuk vizsgálni az *emberi kapcsolatok és a társadalmi integráció* kutatása során. Az egyéneket körülvevő közvetlen kapcsolatokban, a mikrotársadalom közösségeiben az együttműködés alapfeltétele a bizalom és a szolidaritás. A makrotársadalomban a rétegek között a társadalmi integrációt csak az egyenlőtlenségek elfogadható mértékével lehet biztosítani, megőrizni. Ez utóbbit az államilag szervezett, intézményes szolidaritásnak kell biztosítania. Csak a központilag, intézményesen szervezett szolidaritás biztosíthatja, hogy ne legyen elviselhetetlenül nagy az egyenlőtlenség a társadalom rétegei között.

E: Mit mutatnak a kutatások, mennyiben függ össze az egyenlőtlenség mértéke és a bizalom szintje?

UÁ: A rendszerváltás után, az új kapitalizmus megjelenésével rövid időn belül növekedett a vagyoni egyenlőtlenség Magyarországon. A '80-as években például még három és félszeres volt a legfelső és a legalsó jövedelmi decilis közötti különbség, ami a '90-es évek elejére már hét és félszeresre emelkedett. Míg a '80-as évekig relatíve visszafogott, a második gazdaság segítségével megvalósuló vagyongyűjtés történhetett, addig a '90-es évektől a privatizáció hatására már megindult a vagyon akkumulálása, és mind nagyobb lett az egyének és társadalmi rétegek közötti vagyoni különbség. Az egyenlőtlenségeket fokozta az is, hogy a gazdasági struktúraváltást követően sokan kiestek a munkaerőpiacról, ami a gazdagodók mellett a másik póluson jelentősen növelte a szegények, a vesztesek rétegét. Nyilvánvaló, hogy ezen tendenciákkal párhuzamosan egyre inkább csökkent az egymással szolidáris, segítséget nyújtó/nyújtani képes, forráserős bizalmasok száma, zsugorodott a bizalom köre. Vagyis a fokozódó egyenlőtlenség mögött részben az állt, hogy a társadalmi változások hatására csökkent az egyének közötti bizalom és szolidaritás, de csökkent a makrotársadalmi állami intézményes bizalom és szolidaritás is.

E: Összességében mit mondanál, mi jellemezte a mikro-, illetve makrotársadalmi bizalmat Magyarországon a '90-es évek előtti időszakban?

UÁ: A '90-es évek előtti időszakban a bizalom- és szolidaritáshálóok működése szempontjából több szakaszt találunk, és ellentmondásos folyamatok játszódtak le. A tradicionális falusi közösségek maradványai még hosszan megvoltak – talán még most is léteznek helyenként –, ahol közvetlenül ismerték egymást az emberek. Itt részben még hagyományos közösségekben történt a munka, elsősorban családi munkamegosztással, főleg a mezőgazdaságban, háztájiban. Szomszédsági, munkatársi közösségeket létrehozva sokan kalákában építették házaikat, reciprocitással. Mindez domináns pozitív hatást gyakorolt a bizalomra is. Alapvetően érdekmotivált együttműködések voltak ezek, de a bizalom alapján szerveződtek, elnyújtott reciprocitással lényegében kölcsönözték és visszakapták egymástól a segítséget. Nagyon fontos feltétele volt itt a bizalomnak, hogy

ismerték azt, akiben megbíztak, akit bevettek az ilyen funkcionálisan alakuló bizalmi körbe. Az erős, bizalmas kapcsolatok elsősorban vérségi közösségből, területi-szomszédsági közösségből adódtak, ugyanakkor ezek ebben az időben funkcionálisan kiegészültek. Ez már nem tradicionális bizalomalapú közösség és társadalom volt, inkább érdekszempontú, instrumentális együttműködéssel alakuló, vagyis nem olyan, amelyben a családhoz hasonló mértékben bízni tudtak volna az emberek. Az érdekek, főleg a gazdasági érdek által kikényszerített együttműködést itt az ismertségen, megismertségen alapuló bizalom hozta létre. Ilyenek voltak a második gazdasági együttműködések, vagy a vállalati gazdasági munkaközösségek működése. A szomszédok összefogásával megvalósuló együttműködésnek is feltétele volt a mikrotársadalmi bizalom. Amikor azután felgyorsult az urbanizáció, az emberek egyre inkább elhagyták mikroközösségeiket. Ennek hatására a kapcsolathálóokban szűkült a régi ismeretségen alapuló erős, bizalmas kapcsolatok aránya.

E: Mi változott a '90-es években?

UÁ: Ha az új kapitalizmus teremtette új körülmények között vizsgáljuk meg a társadalmi szolidaritás két lehetséges forrását, oldalát, vagyis az egyének, kisközösségek közötti mikrotársadalmi és az államilag szervezett intézményes szolidaritást, akkor az utóbbi kapcsán azt látjuk, hogy csökkentek a korábban könnyebben elérhető intézményes szolidaritás keretei, tartalékai, holott a változások miatt többen szorultak volna támogatásra. Az állami források redukálódása pedig csökkentette az állam iránti bizalmat is. Ugyanakkor szerencsére megmaradt a mikrotársadalmi bizalom és szolidaritás, főleg a családban, ahol mind a mai napig meglehetősen erős a bizalmi és szolidaritásháló. Az állami segítségnyújtás vagy a munkaerőpiac teréről kiszoruló családtagok nagy része is csak a családhoz tudott fordulni támogatásért, segítségért. A családon belüli bizalom és szolidaritás az együtt élő családtagok között mind a mai napig relatíve jól működik Magyarországon.

E: A családok jövedelemforrásainak csökkenésével, a munkanélküliség fokozódó megjelenésével csökkent a segítséget nyújtani képes családtagok, ismerősök száma. Mi történt az állami gondoskodással?

UÁ: A „győztesek” táborában és a politikai elitben elterjedt közvélekedés volt a rendszerváltást követően, hogy mindenki gondoskodjék magáról, ne várja az „állam bácsi” segítségét, vagyis mindenki lássa el önmagát, ne várjon az állami és intézményes támogatásra. Mélységesen igazságtalannak érzem ezt a máig is élő személetet. Ez az érv ugyanis nem veszi figyelembe, hogy a rendszerváltás előtt a jövedelmek rendkívül alacsonyak voltak, mert annak jelentős arányát visszatartották a központi újraelosztásra. A rendszerváltás után még a munkanélkülieket, betegeket is gyakran megbélyegezték, mondván, hogy munka nélkül várják az államtól a segítséget. Pedig mindenki tudhatta, hogy a többség a rendszerváltást megelőzően nem volt képes tartalékot képezni. A rendszerváltás után pedig a nyertesek számára fillérekekért eladták a közösség korábbi munkájából, pénzéből létrehozott vagyoni javakat. A magánosítással, privatizációval végül olyan változások történtek, amelyek hatására a központi újraelosztás céljára s a szükséges intézményes szolidaritásra, a rászorulóknak megsegítésére sem maradt kellő tartalék az állam zsebében.

E: Említetted, hogy a családon belüli bizalom és szolidaritás jelenleg is relatíve jól működik Magyarországon. Mit értesz ez alatt?

UÁ: Kétségtelen, hogy a család – Fukuyama elméletét követve – a nagyipari fejlődéssel, az új kapitalizmus térhódításával nálunk is átalakult, szétesett. A család bázisát, a bizalom és szolidaritás körét ma már gyakran csak az egyik szülő és gyermekeinek kapcsolata jelenti. A tágabb rokonokkal történő kapcsolattartás alkalmi csökkentek, ami e körön belül a bizalmat és a szolidaritást is redukálta. Ma már a távolabbi rokonokkal többnyire csak akkor működik a bizalmi kör, ha valamilyen gazdasági érdekegyütműködés, rokoni-családi vállalkozás motiválja azt. Itt az egyébként elvárható családon belüli egyirányú segítségnyújtás helyett inkább a kölcsönös reciprocitás tartja életben a rokoni, esetleg szomszédsági bizalmi kört. Minél távolabbi rokonokról, ismerősökről van szó, annál kevésbé működik a bizalom. Összességében azonban a vizsgálatok tapasztalata szerint a bizalom Magyarországon a mikrotársadalomban, a családi-rokoni kis közösségekben nem olyan mértékben csökkent, amilyen mértékben ilyen nagy változások után megtörténhetett volna.

Ma már a mikrotársadalmi bizalom a korábitól eltérő, átalakították a gazdasági-társadalmi változások. Míg a családon belüli bizalom és a szolidaritás többnyire ma is erős, addig meglepetésre a család legkisebb egységében, a párkapcsolatokban redukálódott. Létrejöttét, stabilizálódását nagymértékben fékezi, gátolja a bizalomhiány. A párkapcsolatokban laza lett az összetartó erő, hatására csökkent a párkapcsolatban élők aránya, egyre lazábbak ezek a kapcsolatok, és rövidebb együttélés után felbomlanak. Eredményeként mind több az egyszemélyes háztartás, a többször partnert váltók aránya. Ez a bizalom csökkenésének oka és egyszersmind következménye is. Ez a bizalomcsökkenés véleményem szerint nagymértékben összefügg a morál átalakulásával, és bizonyos szempontból a fokozott torz individualizálódással és gazdagodással. A párok ma szabadabban váltanak, mert képesek az anyagi kényszerfüggőséget megszüntetni a kapcsolatokban, el tudják látni magukat egyedül is, s nem kell tartaniuk a környezet negatív megítélésétől sem. További oka lehet a párkapcsolati bizalom- és szolidaritáshiánynak, hogy kialakult egyfajta emancipáció a férfiak és a nők között. Ennek egyik előidézője az, hogy a nők nagyobb aránya került be a munkaerőpiacra, s ezzel gazdaságilag önálló lett. Amennyiben nem megfelelő egy partnerkapcsolat, akkor mind a férfiak, mind a nők könnyebben kilépnek belőle.

Az emancipáció másik oldala az, hogy toleránsabb lett a társadalom, és engedélyezi a házasság előtti szexuális kapcsolatot, együttélést, együttlakást. A bizalomhiányos, rövid ismeretséget követően létrejött párkapcsolati együttélésekből, próbaházasságból objektíve nemcsak az erős bizalom hiányzik, de a szolidaritástartalma is gyenge. A korábbi társadalmakban, falusi közösségekben ismerték a leendő partner szüleit, rokonait, így alapvetően több információ alapján tudták stabilizálni a házasságokat. Most nincsenek kényszerítő erők sem morálisan, sem gazdaságilag, és a megismerkedést követően nagyon gyorsan létrejön a kapcsolat, együttélés anélkül, hogy kialakulna vagy megerősödne a bizalom. Az így létrejött párkapcsolat sok esetben néhány évig vagy még rövidebb ideig tart, melyet aztán újabb és újabb partnerkapcsolati próbálkozás követ, majd két-három vagy akár több ilyen együttélés után sokan a harmincas éveik közepére, negyvenes éveik elejére szinglik maradnak, egyedül élők, egyedülállók lesznek. A folyamatosan fluktuáló párkapcsolatok tulajdonképpen a morális értékváltozásnak, a társadalmi toleranciának,

az emancipációnak, valamint a partnerek közötti gazdasági függetlenségnek köszönhetően alakultak ki.

E: Valóban érdekes kettősség, hogy erős mikrotársadalmi bizalomról beszélsz, miközben a legszűkebb, leghorogabb kapcsolatrendszernek mondható párkapcsolatnál éppenhogy csökken a bizalom. Ez vajon azt is jelenti, hogy az erős mikrotársadalmi bizalom tulajdonképpen a felmenő ági családi kapcsolatokra korlátozódik?

UÁ: Véleményem szerint valóban a felmenő, legtöbbször szülők, egyik szülő vagy esetenként nagyszülő és gyerek, gyerekek között a legerősebb a bizalom és szolidaritás. Ennek a kapcsolatnak az összetétele, tartalma persze a felnevelkedés ideje alatt változhat. Tapasztalható azonban, hogy sok a válás, sok az egyedülálló, gyermekét egyedül nevelő szülő. Ilyenkor nem feltétlenül csökken a szülő és gyermek közötti bizalom és szolidaritás. Néha hasonló esetben még erősebb, esetenként túlzottan is erős lesz a bizalmi és szolidaritáskötél az egyedüli szülő és a vele élő gyerek között, miközben a másik szülővel szükségképpen gyengül a kötélek, vele kevésbé alakulhat erős bizalmi és szolidaritáskapcsolat. Persze ennek fordítottja sem lehetetlen.

E: Említetted korábban, hogy már a '80-as években is kimutatható volt, hogy a különböző társadalmi rétegekben különböző szintű a bizalom. A '90-es években általad említett törés után, a rendszerváltás, rendszerváltozás után miként változtak ezek a különbségek? Összességében minden társadalmi rétegben ugyanúgy csökkent, vagy voltak ebben eltérések?

UÁ: A közösségek létrejöttének és működésének vizsgálatával megismertük az eltérő társadalmi rétegekre jellemző különbségeket. Egy meghatározott közösségbe döntően azok szerveződnek, akik társadalmi-műveltségi környezetüket tekintve hasonlóak, egyazon társadalmi körbe tartozónak érzik magukat, vagy valamilyen más hasonlóság kapcsolja össze őket. Fontos, hogy az egyén azt érezze, hogy a közösségben a többiek is hozzá hasonlóak. A közösség tagjai között megvan az ismeretség olyan szintje, aminek alapján kialakulhat a bizalom, s ez meghatároz egyfajta elkülönülést, rétegződést, közösségi együttműködést. Közismert, hogy a hasonlóak hasonlókkal barátkoznak, azonos körből házasodnak. Az évekkel ezelőtt végzett közösségi kapcsolatok működését kutató vizsgálatunk meggyőzően arról, hogy az emberek csaknem 80 százalékának van olyan baráti kapcsolata, magántársasága, amelynek tagjaival jól érzi magát, rendszeresen közösen szórakoznak, megtárgyalják a legújabb híreket vagy egyszerűen csak leállnak beszélgetni, eszmét cserélni. Ezen magántársasági kapcsolatok túlnyomó többségében a tagok – legalábbis valamilyen szempontból – hasonlóak: hasonló státuszúak, iskolai végzettségűek, hasonló munkaterületen dolgoznak, azonos területen, településen laknak. Akiknek családon és magántársaságon kívül valamilyen civil közösségük van – ilyen közösségi köteleket vizsgálatunkban csak az emberek egyötödénél tapasztaltunk –, esetükben is az adott civil közösségeken belül a többség hasonló státuszú vagy iskolai végzettségű volt. Vagyis itt is megtalálható volt a bizalom kiépülésének, elmélyülésének hasonlóságából, ismerettségéből eredő alapfeltétele. Világos, hogy a bizalom mentén szerveződnek a társasági kapcsolatok, és a bizalom mentén rendeződik, differenciálódik a társadalom is. A rétegegyenlőtlenségek mögött tehát ott vannak a kapcsolati egyenlőtlenségek és a kapcsolatokon keresztül elérhető bizalmi és szolidaritáskörök, egyenlőtlenségek is.

E: Az utóbbi időben növekedtek ezek a bizalmi egyenlőtlenségek?

UÁ: Néhány kutatás azt jelzi, hogy igen. Persze ennek nagyon sok oka van, s a kétségkívül fokozódó vagyoni egyenlőtlenség bizalmi köröket átrajzoló, s ezáltal egyenlőtlenségeket növelő hatása mellett lehet egyéni, szubjektív oka is. Tudjuk, hogy rendszerint azokkal barátkozunk szívesen, akik valamilyen szempontból hozzánk hasonlóak. Ez nemcsak azért van így, mert a kedvező helyzetű rétegekbe tartozók kizárják az alacsonyabb státuszúakat, a velük történő barátkozást, közösséget, s vele a bizalmat és szolidaritást is, hanem azért is, mert azok sem akarnak „felfelé” barátkozni, akik alacsonyabb státuszúnak, s ezáltal „kevesebbnek” érzik magukat. Úgy gondolom, hogy a szubjektív életminőség-kutatások választ adtak erre a sajátos jelenségre. Az emberek általában a hozzájuk hasonló életfeltételekkel rendelkezőkhöz mint referenciacsoportokhoz képest helyezik el önmagukat a társadalomban. Magyarországon olyan nagy társadalmi-strukturális átrendeződés ment végbe az utóbbi évtizedekben – sokan kerültek korábbi helyzetükhöz képest nagyon előnyös, mások nagyon hátrányos helyzetbe –, hogy szembetűnővé váltak a környezetben élő nyertesek és vesztesek közötti különbségek. Az egyének korábbi környezetében található referenciacsoportok gazdagodása, sikere mellett – még ha az egyén helyzete stabil is maradt – szubjektíve vesztesnek érzi magát. Vagyis a felemelkedő győztesek kivételével szubjektíve mindenki lemaradónak érezheti magát. Ez a társadalmi átrendeződés, mozgás átrajzolta, megváltoztatta a korábbi bizalmi köröket. A társadalmi rétegek közül mindig a leginkább jómódúak, forrásérősek érzik a legnagyobb önbizalmat, s vele a mások iránti bizalmat is, míg velük szemben az önmagukat vesztesnek vagy szegénynek érzők másokkal szemben bizalmatlanabbak. A kutatás azt is jelzete, hogy a legelesettebbek, legkiszolgáltatottabbak gyakran kényszerbizalommal tekintenek a jómódúakra.

Magyarországon sokan érzik úgy, hogy növekedett a jövedelmi egyenlőtlenség, s vele együtt a rétegek közötti bizalmatlanság, bizalomhiány is a társadalomban. Nemrég egy Tárki-vizsgálatban, Kolosi Tamás és Tóth István arra a következtetésre jutott, hogy a magyarok nagyobbban érzékelik a rétegek közötti jövedelmi egyenlőtlenséget a társadalomban, mint amekkora az valójában, illetve mint amekkora az összehasonlításul vizsgált országokban. Kétségtelenül ez szubjektív érzés is lehet, és a tényen nem változtat az, hogy a nemzetközi kutatások szerint Nyugat-Európa országainak többségében valójában nagyobbak a társadalomban a jövedelmi egyenlőtlenségek. Magyarországon az elmúlt évtizedek változásai gyorsan játszódtak le az emberek szeme előtt, jól érzékelhetők a különbségek, egyenlőtlenségek. A gazdagabb nyugati országokban már korábban adaptálódtak, hozzászoktak, „hozzáedződtek” az egyének, csoportok, rétegek a különbségekhez, egyenlőtlenségekhez. Nálunk ez nem történt meg, és nem is történhetett meg. Különösen azért nem, mert a rendszerváltozáskor követendőnek, elérendőnek tekintett, megcélzott gazdagabb nyugati társadalmak és Magyarország jövedelmi viszonyai, életfeltételei közötti távolság mind a mai napig inkább növekedett, mint csökkent. A vagyoni-jövedelmi egyenlőtlenség érzékelése tehát – függetlenül az objektív adatok jelzésétől – szubjektíve rendkívül nagy maradt.

E: Ebben szerepet játszhat az is, hogy valaki el akarja érni azt a magasabb szinten lévő referenciacsoportot, amelyhez tartozni szeretne, de bármit is tesz, egyszerűen nem tud oda bekerülni, nem tud feljebb jutni. Vagyis nem lehet ebben az is, hogy az emberek inkább azt érzik, hogy sokkal kevésbé van átjárhatóság a társadalmi hierarchiában?

UÁ: De igen, abszolút egyetértek ezzel, hiszen az elmúlt évtizedekben, a társadalom gyors átrendeződését követően a társadalmi mobilitás jelentősen csökkent. Megmerevedett a társadalom, kicsi az esély a mobilitásra, nincs vagy kevés a remény arra, hogy az ember vagy legalább majd gyermeke feljusson a társadalom magasabb, kedvezőbb státuszú, életfeltételű csoportjaiba.

E: Említetted, hogy a nyugati világ számos országában nagyobb a vagyoni egyenlőtlenség, mint Magyarországon, a bizalom szintje viszont nemzetközi összehasonlításban épp, hogy nálunk az egyik legalacsonyabb. Mi lehet ennek az oka?

UÁ: Magyarországon alacsony az idegenek iránti bizalom, alacsony a politikai hatalom iránti bizalom is. A 2016-os ESS¹ adataiból világosan kiderült, hogy a mások iránti bizalom kiugróan magas az északi országokban, és messze lemaradnak bizalmukkal a poszt szocialista országok, és azok az országok, ahol nagyobb a szegénység, így például a déli országok is. Vagyis az északi országokban, Norvégiában, Dániában, Svédországban, Finnországban, ahol köztudottan nagyobb az egyenlőség, mint a nyugat-európai országokban, ott kiugróan magas a kapcsolati tőke, az egyének közötti bizalom, kiugróan magas a mások, idegenek iránti bizalom, az interperszonális bizalom, de a politikai-hatalmi intézmények iránti bizalom is. Ezek az északi országok az alacsony egyenlőtlenséget úgy tűnik, hogy jelentős organikus szolidaritással, kiemelkedő, egyenlőségre épülő oktatással, intézményes állami támogatással, a jómódúakra kivetett magas adókkal érik el. A magas adók ellenére azonban nem az északi országokban, hanem például Magyarországon rendkívül alacsony a parlament, a rendőrség és minden olyan terület iránti bizalom szintje, amely az intézményes rendszerre vonatkozik. Magyarországon az intézmények iránti bizalom alacsonyabb, mint a vizsgálatban részt vevő európai országok átlaga. Két területet kivéve: az Európai Unióba és az Európai Parlamentbe vetett bizalomindex átlaga nálunk magasabb volt két évvel ezelőtt, mint a többi európai országban.

E: Akkor e tekintetben sok minden nem változott az utóbbi évtizedben Magyarországon.

UÁ: Valóban nem. Ugyanez volt a helyzet az előző felvétel esetében is, és akkor is, amikor nemzetközi összehasonlításban a közösségi kapcsolatokat vizsgáltuk. Minden tekintetben kiemelkedtek az északi régió országai, őket a nyugat-európai országok követték, és csak utána jöttek Dél-Európa országai, majd végül a volt szocialista országok.

E: Ahogy így hallgatlak, szembetűnő, hogy a bizalom kapcsán mindig előjönnek az életminőség, a szolidaritás, az egyenlőtlenség, a kapcsolathálók, az iskolázottság kérdéskörei is. Ennyire összefüggnek ezek a jelenségek egymással?

UÁ: Vizsgálataink egyértelműen jelezték, hogy a bizalom erősen összefügg a szolidaritással, az egyenlőséggel, a kapcsolatrendszer minőségével. Ha nagyon alacsony a társadalomban a bizalom szintje, akkor nagy valószínűséggel hiányos a szolidaritás, magas az egyenlőtlenség, kevésbé kiterjedtek, intenzívek a közösségi kapcsolatok, alacsony a közösségi civil szervezetekben aktivitást végzők aránya.

Ennek megértéséhez szükséges áttekinteni, hogy miként alakult az individuális szolidaritás a korábban már említett változások hatására. A családi gazdaságon alapuló társadalmakban a bizalom szükségképpen erős a családi közösség tagjai és a környező

¹ European Social Survey (Európai Társadalmak Összehasonlító Vizsgálata).

közösség között. Ebben a viszonyrendszerben elsősorban kényszer szüli a bizalmat és szolidaritást. A megélhetést ugyanis dominánsan a családi gazdaság adja, kötelező minden munkaképesnek ott dolgozni, a családtagoknak pedig morális kötelessége ellátni a már vagy még dolgozni nem képes családtagokat is. Messze túl van ezen a nagyipari társadalom. A gyökeres változás ezen a döntően mechanikus szolidaritással működő struktúráján akkor történt, amikor az egyének kiléptek a családi gazdaságból a munkaerőpiacra. Ezt követően az egyéni előrejutás reményével családon kívül munkát vállaló individuum már gátlónak, egyéni karrierjében hátráltatónak tekinti a közösség által elvárt mechanikus családi szolidaritást, az erős kapcsolattal járó kötelezettségeket, segítségnyújtást. Az individuális sikercélt, előrejutást ugyanis esetenként gátolják az egyén úgymond „haszontalan” kötelékei, kapcsolatai, az általuk elvárt szolidaritás. A munkaerőpiacra kerülő egyén részvétele redukálódik a hagyományos, kibocsátó közösségben. Még a civil tevékenységekre fordított időt is többnyire az egyéni előrejutás gátjának tekintik a sikerorientált egyének.

A civil közösségek tagságának leépülése az utóbbi évtizedekben még Amerikában is szembeötlő. Ott korábban sok civil közösség működött, de a '90-es években Putnam *Bowling alone* című munkájában arra hívta fel a figyelmet, hogy a civil szervezetek száma és tagsága ott is csökkent. Ennek egyik fő oka a piaci és makrotársadalmi folyamatok mögött meghúzódó társadalmi viszonyok megváltozása, azaz az individualizálódás és az egyenlőtlenségek fokozódása, ami nagymértékben rombolja a társadalmi tőkét, a civil szervezetek szerveződését, fennmaradását. Tehát a mikrotársadalmi kapcsolatokon kívül a civil közösségi kapcsolatok száma, aránya Amerikában is csökkent. A civil közösségek hiánya fokozott mértékben igaz Magyarországon. A már korábban említett „élenjáró” skandináv országokban, ahol a legkisebb az egyenlőtlenség, ott található a legnagyobb arányban civil szervezetek, közösségek is, és ott a legmagasabb a bizalom is. Vagyis ott a nagyobb bizalom a kisebb egyenlőtlenséggel és a nagyobb makrotársadalmi szolidaritással jár együtt. A makrotársadalom intézményei ott jobban és többet segítenek a rászorulóknak, mint más országokban. Az ipari társadalmakban tehát a társadalom integrációjának megértéséhez a kapcsolatokat, a bizalmat, a mikroközösségi és makrotársadalmi intézményes szolidaritást és az egyenlőtlenséget mint domináns dimenziókat együtt kell vizsgálni. Ezek kedvező szintézise eredményezi a magas bizalmi szinttel és kis egyenlőtlenséggel jellemezhető integrált társadalmat.

E: A makrotársadalmi bizalom kapcsán korábban már szóba jött az állam szerepe. Véleményed szerint mennyiben változott az állam szerepe a '90-es évek óta?

UÁ: Ma a korábbi évtizedekhez képest jelentősen nagyobb a szélső rétegek közötti egyenlőtlenség, és a társadalom jelentős aránya leszakadt. Az integráció kritériuma pedig a bizalom és szolidaritás mellett az, hogy ne legyen a rétegek között elviselhetetlenül nagy egyenlőtlenség. Sokan vannak, akiket nem tud, vagy nem akar segíteni a család, miközben nem kapnak támogatást az államtól sem. Az egyének új élethelyzeteit csak az állami intézményes szolidaritás oldhatná meg az ilyen korábban nem ismert helyzetekben. Kinek a szolidaritására számíthatnak azok, akik nem tudták törleszteni a felvett, ám időközben megsokszorozódott banki hitelüket, és időközben még a munkahelyüket is elveszítették? Az intézményes szolidaritás ilyen esetekben elkerülhetetlen lett volna, a mikrotársadalmi kapcsolatoktól pedig hiába remélik azt.

Sokan azért sírják vissza az előző rendszert, mert ugyan minimális volt a jövedelem, de létezett állami gondoskodás, s volt mindenkinek munkája, jövedelme. Vagyis a rendszer működése biztosította a primér szükségleteket, s főleg a biztonságot. Az emberek készséggel nyújtanának ma is individuálisan segítséget, készteretést éreznek arra, hogy a rászorulókat súlyos válsághelyzetben, nagy tragédiák esetén rövid ideig segítsék. Az idegenek iránti huzamosabb szolidaritásra, segítségnyújtásra azonban főleg csak a családtagok és rokonok maradnak. Nagyobb tragédiák esetén többnyire intézményes állami segítség nélkül is működik a szolidaritás, de ilyenkor egy idő után kiderül, hogy hiányzik a folytonossághoz a mikrotársadalmi, kisközösségi tartalék. Így hosszantartó tragédiák, nehézségek esetén az államnak intézményes organikus szolidaritással kell kiegészítenie a mikrotársadalmi, családi segítséget. Nagy válsághelyzetek esetén a mechanikus kisközösségi szolidaritás tehát nem elég, mindenképpen szükség van a szervezett állami, organikus szolidaritásra is. Ha ez elmarad, szétesik az integráció.

E: Véleményed szerint a magyar társadalom összességében mennyire szolidáris?

UÁ: Szerintem nem látja világosan a társadalom, vagy nem akarja látni, és az állam sem akarja látni, hogy az az összeg, amiből a nagy egyenlőtlenséget lehetne valamennyire korrigálni, az csak azokból az adójövedelmekből lehetséges, amiket a jövedelmekből, osztalékokból adóként a társadalom tagjai befizetnek. A beérkező adóbevételekkel, illetve annak elosztásával úgy gondolom, hogy nagy probléma van. Bonyolult adólevonásokkal, kedvezményekkel, jóváírásokkal, a befolyt adók önkényes hatalmi elosztásával rosszul, antidemokratikusan gazdálkodik a politika. Az intézményes szolidaritásra – beleértve az egészségügyet, oktatásügyet, lakhatást – valójában nem jut elég, miközben a társadalom által kevésbé fontosnak tekintett, kevésbé preferált területekre kerül az adókból.

Az kétségtelen, hogy olyan társadalom nincs, ahol az intézményes szolidaritás egyenlőséget hozna, ahol egyenlően biztosítanak a jólétet mindenki számára. Ilyen sajnos nem volt, és a jövőben sem lesz. De a szélsőséges egyenlőtlenséget – ami kétségtelenül több dimenzióban is létezik Magyarországon – csökkenteni kellene. Ez csak központi hatalmi akarrattal és valószínűleg csak jelentősen magasabb progresszív adókkal lehetséges. A magas adókat nehéz elfogadtatni a társadalomban, különösen, ha nem a kiemelkedő jövedelemhez jutók megadóztatásával, hanem a középosztályoktól akarják beszedni a szolidaritás fedezetét. Talán az északi, skandináv országoktól kellene megtanulni a módszert, hogy ott miként tudták elfogadtatni a magasabb adóterheket, s miként tudták elérni az állami intézmények iránti magas bizalomszintet és a magas intézményes szolidaritást.

E: Vagyis ez érthető úgy is, hogy a skandináv országokban a központi hatalom szolidáris? Nem lehet, hogy azért szolidáris, mert a társadalom is azt akarja, hogy az legyen?

UÁ: A hatalomnak szerintem azzal a kötelezettséggel kell járnia, hogy a döntéshozók a társadalmi elosztással, az adózással elsősorban azoknak segítsenek, akik segítség nélkül kiesnének a társadalmi integrációból, szolidaritásból. Az kétségtelen, hogy ma egyes társadalmi rétegeknek, csoportoknak elfogadhatatlanul alacsony összegből, hátrányos körülmények között kell élniük. Az ilyen kisemmizett rétegek nem képesek a hatalomtól kikényszeríteni az intézményes szolidaritást. Ehhez a hatalomban lévők cselekvésére és a jómódúak belátására is szükség lenne.

E: Igen, értem, hogy a központi hatalomnak ezt látni kellene, de én valami olyasmire is próbáltam utalni az előző kérdésemben, hogyha a társadalomban lenne erre igény, vagy ha jobban ki tudná fejezni ezt az igényt és akaratot, akkor a központi hatalomnak is ez irányba kellene elmozdulnia.

UÁ: Az szerintem csak vágyalom lehet, hogy a társadalom igénye szerint cselekedjen a hatalom. A valóságban nem így történik. A szélsőséges társadalmi egyenlőtlenségek mellett a hatalomban lévőknek kötelességük lenne törvényekkel, kényszerszolidaritással segíteni a rászorulókat. Vagyis a hatalomnak adótörvényekkel rá kellene kényszerítenie a társadalom forrásérső legfelső rétegeit arra, hogy szolidárisak legyenek a rászorulókkal. Nem lehet azt várni, hogy majd megteszik maguktól. Az intézményes szolidaritás fedezetét be kell szedni. Az intézményes szolidaritás nem lehet alamizsnálkodás, hanem az az integráció eszköze. Kevesen lennének olyanok, akik önként odaadnák szolidaritásalapba a feleslegük felét. Pedig a magas osztalékból, kiemelkedő jövedelemből, jutalékból el lehetne várni. Ám csak akkor hajlandók erre még a leggazdagabbak is, ha törvényekkel rákényszerítik őket. Az önkéntes lemondás, az önzetlen önzés egy-egy milliárdosnál már megtalálható, de erre nem lehet számítani. Azért vannak a hatalomban lévők, hogy a társadalmi integráció érdekében a hatalmukkal éljenek.

E: Az államnak arra is fel kell készülnie, hogy egyre idősödik a társadalom Magyarországon is. Szerinted ez milyen következményekkel jár a társadalmi bizalomra, a generációk közötti szolidaritásra?

UÁ: A társadalmak idősödése biztos, hogy nehézséget okoz az egész világon, hiszen a relatív jóléttel, civilizációs fejlődéssel meghosszabbodott az életkor. Magyarországon az idősek nagy hányadának az előző rendszer jövedelmi elosztása miatt ma nincs tartaléka, s ha van is nyugdíja, az többnyire az aktív időszakra jellemző megélhetésre nem elég. Az is igaz, hogy a nyugdíjasok társadalma is rétegzett. Van olyan rétege, amelyik nem tud megélni a nyugdíjából, de van olyan rétege is, amelyik relatíve jól él abból, vagy az örökölt javaiból. Tapasztalható a társadalomban az idősekkel kapcsolatban egy sajátos nézőpont, mely szerint jó a nyugdíjasoknak, mert biztos jövedelemhez jutnak immár munka nélkül is, miközben a fiatalabb generáció tagjai hosszan a szüleikre szorulnak, lakás híján nem tudnak elköltözni, miközben jövedelmükből el kell tartaniuk gyerekeiket/gyerekeiket is. Elgondolkodtató megjegyzések ezek. Sokszor elhangzik a fiatalok és középkorúak vélekedésében, hogy a jelenlegi nyugdíjrendszer a jövőben nem lesz képes biztosítani a jövő generációk nyugdíját a jelenlegi szinten. Azt persze nem lehet tudni, hogy a technikai eszközök gyors fejlődésével, a robotizációval miként, milyen ütemben fog változni a termelés s a jövedelem. A 30–40 évesek úgy gondolják, hogy az ő generációjuk számára már nem lesz nyugdíj, vagy legalábbis az a jelenlegitől jelentősen rosszabb nyugdíj lesz. Ezek a gondolatok valóban félelmet kelthetnek, generációs feszültség lehetőségét jelzik. Hogy a jövendőlés igaz lesz vagy sem, ma még nem lehet tudni. Egyetlen hasznuk lehet az ilyen vélekedéseknek, hogy mindenki, aki tud, megpróbál takarékoskodni. De mi lesz azokkal, akik most sem tudnak vagy nem akarnak megtakarítani? És nyilvánvaló, hogy a jelenlegi fiatalok között is lesznek olyanok, akik nem rendelkeznek majd tartalékkal.

E: Ha már szóba jött a technológiai fejlődés, mit gondolsz, ez a nagyon gyors fejlődés miként hat a generációk közötti bizalomra?

UÁ: Jelenleg az unokák a nagyszülőket tanítják a technikai civilizáció javainak használatára. Ennek hatása a generációk közötti viszony tekintetében véleményem szerint nagyon pozitív. Nemrég olvastam, hogy Amerikában egy öregotthont és egy óvodát integráltak egyetlen intézménybe, és ennek hatására idős és gyerek egyaránt ragyogóan érzi magát együtt. Az idősek kivirultak, a gyerekek meg boldogok, hogy reggeltől estig „nagyszülőhöz jutnak”. Persze ez szélsőséges példa, korántsem általános. De az biztos, hogy az idősebb generációk többsége a technikai fejlődést próbálja követni, miközben a fiatalok hozzájuk képest nagyon elől járnak, jó szervezéssel kitűnő tanítói lehetnek ezen a területen a fiatalok az időseknek. Szerintem a technológiai fejlődés megfelelő körülmények között korántsem vált ki generációk közötti bizalmatlanságot, sőt.

E: Sokszor előjön különböző diskurzusokban, hogy milyen előnyökkel, hátrányokkal jár a digitális világ, a technikai eszközök használata a mindennapi életben. Erről mit gondolsz?

UÁ: Ezzel kapcsolatban ambivalens érzéseim és gondolataim vannak. Az intellektuális javak fogyasztása például valóban lehetséges ezen technikai eszközök segítségével is, de az is szembetűnő, hogy jelentősen csökkent a könyvolvasás praxisa, megszűnt több folyóirat. Vagyis ma már online folyóiratokból, az internetről tájékozódnak a legtöbben, ahonnan sokszor nagyon rövidített és nem ritkán torz információhoz jutnak. Az egész világ felgyorsult, vele együtt a különböző médiumok is, amelyek erről a felgyorsult világról igyekeznek minél gyorsabban egyre több információt közölni, ami alapvetően magában hordozza a felületesség, információtorzítás veszélyét. Nem beszélve arról, hogy a médiumok többnyire eltérő érdekek mentén szerveződnek, emiatt munkatársaik különböző gazdasági és politikai érdekek mentén súlyozzák és szelektálják az információt. Ennek az ellentmondásos folyamatnak a hatására válunk gyakran bizalmatlanokká a médiumok által közvetített információkkal szemben. Különböző hírforrásokban igyekszünk ellenőrizni ugyanazt a hírt, majd saját szemünkkel látjuk, hogy gyakran egymásnak ellentmondóak, vagy legalábbis nem pontosan ugyanazon tartalommal találjuk azokat. Ez a felgyorsult és torz, eltérő érdekeket kiszolgáló információáramlás nyilvánvalóan csökkenti általában a médiumok, különösen a digitális eszközök iránti bizalmat. A gyors technológiai fejlődést ilyen aspektusból szemlélve valóban együtt járhat a bizalmatlanság fokozódásával. A *fake news* kifejezést a legtöbb ember, velem együtt, évekkal ezelőtt még nem is hallotta, de ma már általánosan ismert. Pedig régen is voltak torz, hazug információk, de a technika eszközeinek szűkebb lehetőségei, variációi miatt a médiumok többnyire ugyanazt az információt továbbították. Ma már a szenzáció közlése érdekében az információtorzítás szinte teljesen általános. A felgyorsult tempóval nem képesek, vagy éppen az eltérő érdekviszonyok miatt nem is akarnak olyan információt közölni, ami a valósághoz közelít.

E: A technológiai fejlődés, előrehaladás miként hat a bizalomra az oktatásban, a hazai oktatási rendszerben?

UÁ: Amit az oktatással kapcsolatban alapvető gondnak látok, az nem elsősorban a technikai eszközök behatolása az oktatási rendszerbe, hanem az, hogy a társadalmi rétegek közötti egyenlőtlenségek növekedése és a mobilitás lehetőségeinek csökkenése miatt nagyon komoly korrekcióra szorulna az oktatás teljes rendszere. Én elsősorban nem az iskolába is behatoló technikai egyenlőtlenség veszélyét érzem, sokkal inkább a szülők,

és ennek nyomán gyerekeik életfeltételeiben jelentkező sokoldalú egyenlőtlenségnek az oktatásra gyakorolt kedvezőtlen hatásait.

Gyökeresen más, sikereesebb oktatási-nevelési módszerekre lenne szükség a szélsőségesen egyenlőtlen helyzetű tanulók együtt oktatása kapcsán. A kedvezőbb helyzetű társadalmi rétegekbe tartozó szülők nagy aránya ma már különórákkal, speciális tagozatokkal, külföldi kurzusok „vásárlásával” pótolja az iskolában jelenleg nem megszerezhető, vagy nem olyan szinten megszerezhető ismereteket, kompetenciákat, amit gyermekeik számára fontosnak ítélnék. Velük szemben lemarad és elbizonytalanodik a társadalomnak az a része, amelyik hozzájuk képest hátrányos helyzetből, kedvezőtlen családi háttérrel, civilizációs hiányos településről, otthoni környezetből érkezik az iskolába.

A különbségek, egyenlőtlenségek nem egy dimenzióban teszik lehetetlenné a forráshiányos szülők lemaradó gyerekeinek megfelelő felemelését, fejlesztését. Az egyenlőtlenség, ami az iskolában megjelenik, nem más, mint a felnőtt társadalom többdimenziós egyenlőtlenségének tükröződése. A gyerekek ezeket az egyenlőtlenségeket viszik magukkal „hátizsájukban” az iskolába. Az iskola pedig módszereivel nincs felkészülve a gyerekek közötti szélsőséges származási egyenlőtlenségek hatásainak homogenizálására, nem képes az otthonról bevitt értékkülönbségekre megfelelő választ adni. A jómódú szülők felismerik ezt, ezért prevencióként magániskolákban, a tömegtől szegregáló elit képzési lehetőségekkel találják meg válaszaikat. A társadalom lemaradó rétegei számára azonban a rendszerváltást követő gazdasági-társadalmi változások fokozatosan minimálisra csökkentették a mobilitás lehetőségét, a tehetségek kibontakoztatásának esélyét.

E: Ez azt is jelenti, hogy a szülők bizalmatlanok az oktatási rendszerrel szemben?

UÁ: Úgy gondolom, hogy meglehetősen bizalmatlanok. A jómódúak és a forráshiányos gyerekek szülei egyaránt érzik, hogy valami hiányzik gyermekeik jövőjéhez. Csakhogy a forráshiányosok csak elégedetlenségükkel, gyermekeiket kárhóztatva tudnak reagálni, míg a jobb módúak a piaci szférából különórákkal, a környék elitnek tekintett iskoláiba történő beiskolázással, esetleg magániskolai képzéssel reagálnak. Az első kiválogatás, kemény társadalmi szelekció már a tízéveseknél megtörténik, az elit iskolákba történő felvétellel. Jól jelzi ezt a stratégiát a „régii” iskolában maradók és az „elit iskolába” felvettek társadalmi összetétele.

E: Említetted még a beszélgetés elején, hogy a bizalomhoz nagyon fontos kritérium az ismertség. Itt felmerülhet, hogy a szülők jobban meg akarják ismerni azt az iskolát, azt a pedagógust, akire a gyerekeiket bizzák, vagyis olyan iskolát, olyan pedagógust választanak inkább, amelyiket jobban ismernek. Valószínű, hogy a társadalmi hierarchia felsőbb szintjein lévő szülők jobban utánamennek ezeknek az információknak, mint az alsóbb rétegekhez tartozók. Mégis, amit az előzőekben mondtál, kicsit mintha arra utalna, hogy épp a jobb módúak bíznak meg kevésbé az iskolarendszerben.

UÁ: Banális, hogy az iskola egyik legfontosabb színtere a társadalom működésének. Az iskoláztatási lehetőségek egyenlőtlensége pedig következménye a származási család jövedelmében, műveltségében, lakhatásában, szociális környezetében – és több más egyenlőtlenségi dimenzióban – meglévő társadalmi különbségnek. A jobb módú, tájékozottabb szülők megkeresik azokat az iskolákat – amelyeknek jobb a „hírük”, és emiatt ezekben jobban megbíznak –, ahova a gyerekeiket járatni akarják. A jobb hírű, úgymond elit iskolákba kerülve a szülők választásának eredményeként már a legkisebb

korban nagy arányban a hasonló családból származó gyermekek kerülnek egy osztályba. A preferált, válogatott iskolák eredményessége esetében én nem elsősorban a pedagógusok magasabb kvalitásainak tulajdonítok nagyobb jelentőséget, hanem a szülői környezetnek, ellenőrzésnek, értékrendszernek. Látenszen a szülők nagy hatással vannak az iskolára, osztályközösségre, a gyermekközösségek teljesítményére. Így az általuk megválasztott „jobb” iskolákba kerülő gyerekek eredménye nem csak a pedagógusok kvalitásaitól függ. A bizalmatlanság, ami a szülőkhöz van, gyakran jogos az iskolával szemben, de végső soron azokkal a mellékutakkal, amit a jómódú szülők kidolgoztak maguknak, végül is sikeresek lesznek gyerekeik. Míg azok a gyerekek, akik szüleikkel együtt szociálisan, kulturálisan, lakhatás szempontjából kedvezőtlenebb helyzetben élnek, és nem tudnak többletképzést biztosító külön utat találni, hátrányba kerülnek a kedvezőbb körülményekből induló társaikhoz képest. Még annak ellenére is, ha az ő iskolájukban is többnyire hasonlóan lelkiismeretes, ambiciózus pedagógusok dolgoznak.

E: Nagyon érdekes, amit a szülők hatásáról mondasz, ugyanakkor a kutatások egyértelműen azt mutatják, hogy azokban az iskolákban dolgoznak magasabb kvalifikált pedagógusok, ahova a szociálisan, kulturálisan kedvezőbb háttérű családok járatják gyermekeiket.

UÁ: Igen, ez valószínűleg így van. Talán ez is az előnyök és hátrányok halmozódásának a következménye. A pedagógusok nem szívesen mennek a bármely okból létrejött szegregátumokba oktatni, hiszen sokkal nehezebb az otthon nem ellenőrzött, naponta felszerelés nélkül érkező gyerekekkel foglalkozni, vagy olyan iskolában dolgozni, ahol a gyerekek kialvatlansága miatt nehéz fegyelmet tartani, vagy ahol a pedagógusok nem tudnak együttműködni a szülőkkel. Mindez azt is jelenti, hogy a jobb iskolába tényleg válogatással, kiválasztással, pályázattal kerülnek be azok a pedagógusok, akiktől az adott iskola kiemelkedő eredményt remél. Annyi szabadsága valószínűleg az igazgatónak is van, hogy olyan pedagógust választ, aki reményei szerint eredményt tud felmutatni majd a „jó” osztályban. Ez azonban inkább következménye a már korábban is említett folyamatoknak. Vagyis nem a szülők szerzik meg a jobb tanárokat, hanem végső soron a magas kvalifikált tanárok is oda igyekeznek bejutni, ahol a munkájukhoz megfelelőbbnek tartott körülményeket remélnék, ahol a befektetett munka meghozza majd számukra a megfelelő eredményt.

E: Végül arra lennék kíváncsi, hogy véleményed szerint miként építhető, erősíthető a bizalom a társadalomban, melyek azok a fontos kritériumok, amelyek mentén emelkedhetne a bizalom szintje a mai magyar társadalomban?

UÁ: Úgy gondolom, hogy a makrotársadalomban alapvetően az anyagi-jövedelmi, a lakhatási, az iskolák közötti és más fontos területen létező egyenlőtlenségek csökkentésével. Ennek egyértelmű feltétele a kiemelkedő forrásokkal rendelkezők korlátozásával és önkorlátozásával, szükség esetén önkorlátozásra kényszerítő progresszív adórendszerrel kellene együtt járnia. Az egyenlőtlenségek csökkentése fokozná a társadalmi bizalmat. A bizalomhoz hosszabb ismeretség, az önkorlátozás és tolerancia fokozása szükséges a mikrotársadalmi kapcsolatokban is, beleértve a partnerkapcsolati bizalmat és szolidaritást is. Bizalomhiány termeli a gyakori partnerkapcsolati fluktuációt, az együttélések, próbaházasságok sorát, a stabilitás hiányát. Az egymás iránti erősebb bizalommal lehetne csak megteremteni a hosszabb, tartalmasabb kapcsolatok, közösségek kereteit. Egyszerűen rá kellene jönni arra, hogy mindenki veszít azzal, ha bizalmatlanságban éli az

életét. A bizalom létrejöttének alapja pedig a másik, mások megismerése. A felgyorsult világban erre rövid idő jut, pedig többet kellene rá fordítani.

E: Mindennek mennyire van realitása a mai magyar társadalomban?

UÁ: Nagyon kis mértékben.

E: Ez nem túl optimista.

UÁ: Nem lehetek nagyon optimista, mert nagyon atomizálódott a társadalom. Amennyiben az Inglehart-féle kérdéssor alapján végzett értékvizsgálatokra tekintünk, akkor az eredmények egyértelműen azt jelzik, hogy a magyar társadalomra túlzott, torz individualizálódás jellemző. Ez az értékpreferencia előtérbe állítja az egyént, redukálja a másokra, másokra szánt időt, csökkenti a szolidaritást, következőképpen fokozza a mások iránti bizalmatlanságot. Ennek ellenére hinni szeretném, hogy a sporadikus pozitív minták, a pozitív társadalmi kezdeményezések hosszabb távon eredményesek lesznek. Remélem, hogy egy-egy csoport, egy-egy személy kezdeményezése is képes megmozgatni pozitív közösségi energiákat. Folyamatosan, hosszú távon azonban csak akkor lehet hatásos, ha a struktúra egésze változik. Ez nem történhet kizárólag bizalmerősítő kisebb szolidaritásakciókkal. Az, hogy valóban működjön a társadalmi szolidaritás és bizalom, annak alapfeltétele az egyenlőtlenségek radikális csökkentését eredményező strukturális hatalmi döntés lenne.

E: Köszönöm a beszélgetést.

Az interjút Széll Krisztián készítette.